

İBN BERRECÂN

(ابن برجان)

Ebü'l-Hakem Abdüsselâm
b. Abdîrahmân b. Ebî'r-Ricâl
Muhammed el-Lahmî
(ö. 536/1142)

Endülüslü âlim ve mutasavvıf.

Bazı kaynaklarda Kuzey Afrika'da doğduğu kaydedilmektedir. Ancak hakkında ilk sağlıklı bilgileri veren İbnü'l-Ebbâr ile İbn Abdülmelik ve İbnü'z-Zübeyr onu Endülüs'e dışarıdan gelen yabancılar arasında göstermemişlerdir. Bu durum İbn Berrecân'ın Endülüs'te dünyaya gelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bir görüşe göre dedesi Muhammed'in künyesi olan Ebü'r-Ricâl'in mahallî ağızla Berrecân biçiminde söylenmesi dolayısıyla İbn Berrecân diye meşhur olmuştur. Ebû Abdullah b. Ahmed b. Manzûr'dan *Şaḥîḥ-i Buḥârî*'yi okuyan İbn Berrecân astronomi ve matematiğe de ilgi duymakla birlikte daha çok tasavvufu meşgul olmuş, özellikle harflerin sırları konusundaki bilgisiyle tanınmıştır. İbn Meserre'nin temsil ettiği Endülüs tasavvuf geleneğinden çok Gazzâlî'nin etkisinde kalmış, onun tasavvuf anlayışını benimsemiştir.

Tasavvufi düşüncelerini İşbiliye'de (Sevilla) yaymaya başlayan İbn Berrecân bir süre sonra halk üzerinde etkili bir mutasavvıf haline geldi. Dostu İbnü'l-Arif'le birlikte Muvahhidler'i destekleyerek Murâbitlar'a karşı yürütülen harekete yardımcı oldu. Tasavvufu ilgili fikirlerinden hoşlanmayan fakihler, onu Murâbitlar Devleti'nin ikinci hükümdarı Ali b. Yûsuf b. Tâşî'nin şikâyet ettiler. Bunun üzerine Kurtuba'dan (Cordoba) Merakeş'e getirilerek mahkeme huzuruna çıkarıldı. Eleştirisi konusu yapılan görüşlerini başarıyla savunduysa da mahkeme üyelerini ikna edemedi. Halk üzerindeki etkisinin artmasından ve İbn Tûmert gibi bir isyan hareketi başlatmasından çekinen hükümdar onun hapsedilmesini emretti. Hapiste iken hastalandı ve bir süre sonra öldü.

İbnü'l-Ebbâr onun kıraat, hadis, kelâm ve lisan ilimlerine vakıf bir mutasavvıf olduğunu söyler ve Endülüs'ün Gazzâlî'si olarak tanıtır (*et-Tekmilâ*, II, 645). İbnü'l-Harrât diye tanınan Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbîlî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Halîl el-Kaysî gibi âlimler ondan hadis rivayet etmişlerdir. Bunlardan başka Ebü'l-Kâsım İbn Kaşî, Ebü'l-Velîd İbnü'l-Münzir, Ebû Muhammed b. Yûsuf

b. Ebbâr ve Abdülmelik b. Ayyâş onun öğrencileri arasında zikredilebilir.

İbn Berrecân tefsir, hadis ve kelâm gibi dinî ilimlere derin vukufu olmakla birlikte tasavvufa ağırlık vermiş, diğer sahalara dair çalışmalarında tasavvufî bakış açısını esas almıştır. Oluşturduğu tasavvufî çevre sağlığında giderek genişlemiş, vefatından sonra Berrecâniyye adıyla varlığını sürdürmüştür (Zebîdî, s. 82).

İbn Berrecân, eserlerinin birçok yerinde yaratıcı ile yaratılmışlar arasında farklılık bulunduğunu kesin bir dille ifade etmesine, hulûl ve ittihad anlayışını reddetmesine rağmen bazı çevrelerin tenkidine uğramaktan kurtulamamıştır. İbn Haldûn'un kendisini, İbnü'l-Arabî ve İbn Seb'î'nin gibi tecellî ve mezâhîri esas alan vahdet-i vücûdçu ve bid'atçı bir mutasavvıf olarak göstermesi yanlıştır (*Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 58, 110). Çünkü İbnü'l-Arabî'den bir asır önce yaşamış olan İbn Berrecân'ın İbnü'l-Arabî bağlamında vahdet-i vücûd fikrine sahip olması mümkün değildir. İsimlerin ve harflerin havas ve sırlarına önem vermesi, İbn Haldûn'un onu vahdet-i vücûd ehliyle aynı sraya koymasına sebep teşkil etmiştir. Münâvî İbn Berrecân'ı dindar, zâhid ve samimi bir mutasavvıf olarak tanıtır (el-Kevâkib, II, 91). Gazzâlî'den ve bilhassa *İḥyâ'*dan etkilenen İbn Berrecân tasavvuf konusunda müstakil bir eser yazmamış, konuyla ilgili görüşlerini diğer eserleri içinde dile getirmiştir. Esmâ-i ilâhiyyenin ihtiva ettiği mânalarla bütünleşme, mârifet, murâkabe, fenâ, velâyet, kerâmet konuları üzerinde durmuş, hâlik ile mahlûkun ayrı ayrı varlıklar olduğunu vurgulamış, hulûl ve ittihadı reddetmiş, mükellefiyeti ortadan kaldıran görüşlere itibar etmemiştir.

Tefsir ilmine sûfî kimliğiyle yaklaşan İbn Berrecân âyetleri daha çok tasavvufî anlayış çerçevesinde yorumlamıştır. Güçlü dil tahlillerinin yanı sıra âyetlerin Meklî ve Medenî oluşlarına, sebeb-i nüzûllerine ve nâsih-mensuh yönlerine de temas etmiş, bunun yanında Kur'an'ın hadislerle tefsir edilmesine önem vermiş, ilgili âyetin zâhirine ve işârî-bâtınî anlamına uygun düşen hadisler nakletmek suretiyle bir bakıma yeni bir yol takip etmiştir (Şevkî Ali Ömer, s. 166). Onun Kur'an'ı açıklamak için kullandığı işârî tefsir usulü daha sonra İbnü'l-Arabî tarafından genişletilerek devam ettirilmiştir (İbnü'l-Arabî, I, 268, 502).

İbn Berrecân tefsirinde ve *Şerḥu'l-esmâ'î'l-ḥüsnâ* adlı eserinde kelâmî görüş-

lerini açıklar. Âlemin yaratılışında Allah'ın tek sebep olduğunu, O'nun önceliğinin kevn ve mekâna sebkât ettiğini söyler. İbn Berrecân, isbât-ı vâcib konusunda felsefî delillere başvurmayı gereksiz görür. Çünkü ona göre Allah'ı tanımak insan aklında bulunan fitrî bir melekedir. Allah'ın isim ve sıfatları konusunda teşbih ve ta'tîle varmayan orta bir yol takip eden İbn Berrecân Allah'ın kendisinin bildirmediği isimlerle vasıflandırılmayacağını ve bildirdiği isimlerin hiçbirinin terkedilemeyeceğini söyler. Sıfât-ı meânîyi kabul etmekle beraber Kur'an'a uymak için isimleri sıfât-ı ma'nevî şeklinde kullanır. Haberî sıfatları Allah'a nisbet ederken ulûhiyet makamına yakışan te'villerde bulunur.

Eserleri. 1. *Şerḥu'l-esmâ'î'l-ḥüsnâ*. Allah'ın Kur'an ve hadiste geçen 130 ismini içeren eserde her ismin sözlük ve terim anlamı verilmiş, bağlı bulunduğu sıfat grubu, taalluku, özellikleri açıklanmış, nasıl tecellî ettiği, gereğiyle nasıl kulluk edileceği açıklanmıştır. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 766; Lâleli, nr. 1551; Ayasofya, nr. 1869). 2. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. Eserin adını Kâtib Çelebi *el-İrşâd fî tefsîri'l-Kur'ân* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 69-70), Brockelmann *Tenbîḥü'l-efḥâm ilâ tedebbürü'l-kitâb ve ta'arrufi'l-âyat ve'n-nebe'î'l-'azîm* (GAL, I, 559) şeklinde vermişse de Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan yedi nüshasında da (Şehid Ali Paşa, nr. 73; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 30; Cârullah Efendi, nr. 53; Dâmad İbrâhîm Paşa, nr. 25, 26, 27; Dârülmesevî, nr. 42) ismi *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm* olarak kaydedilmiştir. Eserde Kur'an'ın Kur'an ve hadislerle açıklanmasına önem verilmekte, ayrıca harflerin havas ve esrarı üzerinde durulmakta, bazı âyetlerin ileride meydana gelecek olaylara işaret ettiği ileri sürülmektedir (İbn Hallikân, IV, 229-230). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Mahmud Paşa, nr. 3, 4) bulunan *İzâḥu'l-hikme bi-ahkâmî'l-'ibre* adlı iki ciltlik eserin İbn Berrecân'ın tefsiri olduğu kaydedilmişse de yapılan incelemede eserin ona ait olmadığı anlaşılmıştır. 3. *Kitâbü 'Ayni'l-yâqîn*. Sâlih b. Mehdi el-Makbilî, İbn Haldûn'un tasavvuf konusundaki fetvasını zikrederken bu eseri İbn Berrecân'a nisbet etmiştir (*el-'Alemü's-şâmiḥ*, s. 324). 4. *Tercümânü'l-lisânî'l-hak el-mebşûş fî'l-emr ve'l-halk* (Brockelmann, GAL, I, 559).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvüf ilâ ricâli't-taşavvuf* (nşr. Ahmed et-Tevfik), Rabat 1404/1984, s. 156, 170; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 268, 502; IV, 369; İbnü'l-Ebbâr, *el-Tekmilâ* (nşr. F. Codera), Madrid 1887-89, II, 645; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 229-230; Abdülbâkî b. Abdülmecid el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-lugaviiyyîn* (nşr. Abdülmecid Diyâb), Riyad 1986, s. 187; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XX, 72; XXII, 334; a.m.lf., *el-İber*, IV, 100; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 323; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü't-ta'rîf* (nşr. M. İbrâhîm el-Kettânî), Beyrut 1970, II, 584, 637; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 58, 110; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 13; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 270; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (nşr. A. Moursing), Leiden 1839, s. 20; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Lecne), I, 306; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 111-112, 537; Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 91; Ahmed Bâbâ et-Tinbûktî, *Neylû'l-ibtibâc*, Trabulus 1408/1989, s. 238; *Keşfü'z-zunûn*, s. 69-70; II, 1031-1032; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 113; Makbilî, *el-'Alemlü's-şâmiyy fi İşâri'l-hak'ale'l-âbâ' ve'l-meşâyih*, Beyrut 1405/1985, s. 324; Zebidî, *İk'd*, İSAM Ktp., nr. 11496, s. 82; Selâvî, *el-İstikşâ*, II, 76; İbnü'l-Muvakkit, *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fi't-ta'rîf bi'l-hazreti'l-Merrâküşüyye*, Fas 1918, I, 106; Brockelmann, *GAL*, I, 559; *Suppl.*, I, 775-776; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 570; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 69; Süleyman Ateş, *İşâri Tefsir Okulu*, Ankara 1974, s. 130, 320; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 282; I. Goldziher, "İbn Barrağân", *ZDMG*, LXVIII (1914), s. 544-546; P. Nwyia, "Note sur quelques fragments inédits de la correspondance de l'Ibn al-Arif avec Ibn Barrağân", *Hespérus*, XLVIII, Paris 1956, s. 217-221; A. Faure, "İbn Barrağân", *EP* (İng.), III, 732; Muhammed Züneybir, "Berrecân (İbn)", *Ma'leme'tü'l-Mağrib*, Rabat 1411/1991, VI, 1158-1160; Şevkî Ali Ömer, "İbn Berrecân", *Mevsû'atü'l-hazreti'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 164-170; "İbn Berrecân", *DMBİ*, III, 97-98.

OSMAN KARADENİZ

İBN BERRÎ

(ابن برري)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Berrî b. Abdilcebbar
b. Berrî el-Makdisî el-Mısırlı
(ö. 582/1187)

Lugat ve nahiv âlimi.

5 Receb 499 (13 Mart 1106) tarihinde Kahire'de doğdu. Aslen Kudûslü olduğu için Makdisî, Mısır'da doğup büyüdüğü için Mısırlı, temayüz ettiği ilmi sahalar dolayısıyla da Lugavî ve Nahvî nisbeleriyle anılır. İbn Berrî küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi. Ailenin adını yaşatacak büyük bir âlim olmasını isteyen babası gördüğü bir rüya üzerine (Safedî, XVII, 83-84) onu nahiv tahsiline yönlendirdi. Mısır ve Suriye (Dimaşk) ulemâsı ile Endülü's'ten Mısır'a göç eden âlimlerden başta lugat ve nahiv olmak üzere edebiyat, şiir, ahbâr, hadis, tefsir ve fıkıh okuyan İbn Berrî, Dîvân-ı

İnşâ'da görev yapabilecek seviyede ilmi ve edebî kültüre sahip oldu. İbnü'l-Kattâ' es-Siklî ve Muhammed b. Abdülmelik eş-Şenterî'nin nahiv, lugat ve edebiyat öğrenimi gördü. *et-Tenbîh ve'l-izâh* adlı eserinde İbnü'l-Kattâ'ın etkisi açıkça görülür. Nahiv, lugat ve edebiyat âlimi Muhammed b. Berekât es-Saîdî ile nahiv ve edebiyat âlimi Abdülcebbar b. Muhammed el-Meâfirî de hocaları arasında yer alır. Ebû Sâdık el-Medîni, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed er-Râzî, Ali b. Abdurrahman el-Hadramî, İbnü'l-Mufaddal el-Makdisî gibi âlimlerden hadis dinleyen İbn Berrî (İbn Hallikân, III, 108; Zehebî, s. 140), ayrıca kitapçı olan babasının dükkânından aldığı kitapları okuyarak kendini yetiştirdi. Hocası Muhammed b. Berekât es-Saîdî'nin ölümü üzerine yirmi bir yaşlarında iken Dîvân-ı İnşâ'ya başkâtip ve "mutasaffih" olarak tayin edildi. Burada diğer kâtipler tarafından hazırlanan her türlü resmî yazı ve mektuptaki yazım hatalarını düzelteren İbn Berrî'nin (İbn Hallikân, III, 108; İbnü'l-Kıftî, II, 110-111) bu görevinin ne kadar sürdüğü konusunda kaynaklarda bilgi yoktur. Bir süre Kahire'de Amr b. Âs Camii'nde lugat, nahiv, kıraat ve hadis dersleri veren, Fustat'taki el-Câmîu'l-atîk'te hadis hocası da yapan İbn Berrî 27 Şevval 582 (10 Ocak 1187) tarihinde Kahire'de vefat etti.

İbn Berrî özellikle lugat ve nahiv sahalarında, hataların tesbit ve tashihinde yoğunlaşan eleştiri ağırlıklı hâşiye, ta'lik ve şerhler kaleme almıştır. Şerh ve hâşiye ile tenkidi birleştirmek onun üslûbunun temel özelliğidir. Nahiv alanında Sibeveyhi'ye özel sevgisi ve Basra mektebine temayülû bulunmakla birlikte kendine has görüşleri de mevcuttur. Eleştirilerinde gerçek bir âlime yakışır tarzda nazik davranmış, kendisinden önceki âlimlere saygıda kusur etmemiştir. Onun edep, terbiye ve tevazuuna hayran olan *Tâcû'l-'arûs* müellifi Zebidî, Firûzâbâdî'nin Cevherî'nin eş-Şihâh'ını eleştirirken kullandığı, "Cevherî hata etti" ifadesindeki kabalığa dikkat çekerek İbn Berrî'nin Cevherî'nin hatalarını açıklarken kullandığı, "Durum zikredildiği gibi değildir" sözündeki nezaketi övmektedir.

İbn Berrî'nin en ünlü öğrencisi nahiv âlimi İsa b. Abdülazîz el-Cezûlî'dir. Cezûlî'nin *el-Kânûn (el-Mukaddimetü'l-Cezûliyye)* adıyla tanınan nahiv muhtasarı İbn Berrî'nin derslerinde tuttuğu notlardan meydana gelmiştir (İbn Hallikân, III, 108). Cezûlî'nin öğrencisi İbn Mu'tî'de İbn Berrî'nin tesiri görülür. Kıraat ve nahiv âlimi

Ebû Tâhir İsmâil b. Zâfir el-Ukaylî, Ebû'l-Hüseyn (Seltû'l-Fîl) en-Nahvî, nahiv, lugat ve edebiyat âlimi Süleyman b. Benîn b. Halef ed-Dakikî, hadis hâfızı Abdülganî el-Cemâilî, nahiv âlimi Abdülmün'im b. Sâlih et-Teymî, nahiv âlimi Mühezzebüddin Mühelleb b. Hasan el-Mühellebî, muhad-dis Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed b. Kudâme, fıkıh ve hadis âlimi İbn Şâs da İbn Berrî'nin seçkin öğrencileri arasında yer alır. Selâhaddîn-i Eyyûbî, el-Melikü'l-Kâmil ve el-Melikü'l-Azîz İmâdüddin gibi Eyyûbî melik ve emîrlerinin birçoğu ve Mısır'ın ileri gelen devlet ricâli onun ders halkalarına katılmış ve aralarından kendisinden icâzet alanlar da olmuştur (İbnü'l-Kıftî, II, 110; İbn Tağrıberdî, VI, 127, 227-228). İbn Hallikân da Mısır'da İbn Berrî'nin öğrencilerinden okuyup icâzet aldığını kaydeder (*Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 109).

Eserlerinden keskin bir zekâyâ sahip titiz bir araştırmacı olduğu anlaşılan İbn Berrî'nin son derece saf ve temiz kalpli olması gafil ve dalgın olduğuna dair bir hikâyenin (Yâkût, XII, 56-57; İbnü'l-İmâd, VI, 449) uydurulmasına yol açmış olmalıdır. Eserlerinde dalgınlık izi göremeyenler bu hikâyeyi günlük hayatında dalgın olduğu şeklinde yorumlamışlardır. Dîvân-ı İnşâ gibi son derece dikkat isteyen bir görevde bulunması, derslerini melik ve emîrlerin ilgiyle takip etmiş olması ve eserlerinde gaflet ve dalgınlık izi bulunmaması bu fıkranın uydurma olduğunu göstermektedir.

Eserleri. 1. *et-Tenbîh ve'l-izâh (ifşâh) 'ammâ vak'da (mine'l-vehm) fi (Kitâbi)'ş-Şihâh*. Cevherî'nin eş-Şihâh'ı üzerine kaleme alınmış en mükemmel hâşiye ve eleştiridir. İbn Berrî, 576'da (1180) yazmaya başladığı eserde eş-Şihâh'taki eksik kelimeleri tamamlamış, nahiv ve sarf-ı ilgili bilgileri değerlendirmiş, kökü yanlış veya ihtilâflı kelimelerin köklerini tesbit etmiş, anlam ve yorum hatalarını düzeltmiş, örnek eksikliğini gidermiştir. Eser *Lisânü'l-'Arab*'ın beş temel kaynağından biri olup özeti *Emâli İbn Berrî* adıyla *Lisânü'l-'Arab*'da nakledilmiştir. İbnü'l-Kıftî, İbn Berrî'nin eş-Şihâh üzerine düştüğü notların başkaları tarafından düzenlenerek buna *et-Tenbîh ve'l-izâh* adının verildiğini kaydeder (*İnbâhu'r-ruvât*, II, 110). Safedî ise eserin ilk iki cildini İbn Berrî'nin yazdığını, onun vefatı üzerine Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî tarafından tamamlandığını ve toplam sekiz cilt olduğunu söyler (*el-Vâfi*, XVII, 82). Diğer bir rivayete göre de İbn Berrî, eserini hocası İbnü'l-Kattâ'ın yazmaya başla-